

COM EIXIMENIS TRADUEIX I INTERPRETA
«SEGONS QUE EM SERÀ VEJARES QUE SIA PUS
PROFITÓS ALS LLIGENTS». TEORIA I PRÀCTICA
D'UNA METODOLOGIA DUBTOSA

Curt WITTLIN
Universitat de Saskatchewan

1. OBSERVACIONS PRELIMINARS

Les pàgines que segueixen ofereixen el text escrit, fins ara inèdit, d'una ponència llegida durant el Congrés «Francesc Eiximenis, sis-cents anys», celebrat a la Universitat de Girona el novembre de 2009.

Enllestint la transcripció vaig modernitzar moltes grafies arcaiques, poc «profitoses als lligents», com diu el frare. Formes com les següents seran, doncs, actualitzades: *donchs*, *franch*, *francha*, *larch*; *muyller*, *veyls*; *peccar*, *jutgar*, *dampnar*, *soptos*, *ab*, *axi*, *digua*, *luxuria*, *lengues*, *theolechs*, *quand*. Tres punts entre claudàtors [...] indiquen que s'ha eliminat alguna «prolixitat» del nostre autor polígraf.

Correixo tots els usos de *crestià* en *cristià* ja que es tracta d'un error dels impressors dels incunables del *Primer* i *Dotzè* que confonien les abreviacions dels boldrons *ri* i *re* usades en els manuscrits (Wittlin, 2010). Els noms propis seguits d'una data envien a les "Referències bibliogràfiques" al final de l'article, on també es troba la llista de les edicions dels llibres d'Eiximenis i de sant Gregori que citarem ací, amb indicació del capítol.

2. UN REMARCABLE *ACCESSUS AD AUCTOREM* PROGRAMÀTIC

Gràcies a la versió modernitzada que Albert Hauf (1983) ha publicat en la seva antologia eiximeniana, el *Preàmbul* al conjunt dels tretze llibres planejats pel frare per a ús de tot cristià està ara ben divulgat. I, gràcies a un estudi de David Guixeras (2007), estem ben informats sobre «Models i objectius del *Pròleg* general del cristià». Però les declaracions

que el frare hi fa sobre el *modus operandi* que es proposa seguir en la seva gran obra mereixen encara més estudis.

3. EIXIMENIS, DEIXEBLE DE SANT GREGORI

Mirem de més a prop l'apartat III.2 del *Preàmbul*. L'autor hi fa l'anunci següent:

En aquesta obra vull observar la manera dels sants pares i doctors. No entenc a romançar ni expondre [les citacions llatines] judaicament [...] mas segons lo ver seny [...], per aquelles paraules que són pus intelligibles i pus profitoses als lligents [...], segons em serà vejares que sia pus necessari a mills entendre lo seny [...] I aquest estil i aquesta manera aprovà sant Gregori al començament dels seus *Dialogi*.

Eiximenis fa ací una «tocació» correcta, però no «al·lega» les frases del sant que creu que recomanen el procediment que ell es proposa seguir. Tampoc no ho fa en la frase següent, on afirma que Gregori escriu en el seu comentari sobre *Ezechiel* que «aquesta manera [de traduir] tostemps reté en si veritat». Al foli següent, fent una tercera referència a Gregori, el frare repeteix els mots *seny* i *profitós* quan cita i tradueix les instruccions que el sant dóna a l'home al qual demana que faci una traducció grega d'una carta seva escrita en llatí. Tan sols aquesta carta pot servir per defensar el mètode de treballar d'Eiximenis, vist que, en la introducció als *Diàlegs*, Gregori no parla de traducció sinó d'adaptació estilística:

Sensum solummodo [...] teneo, quia si de personis omnibus [...] et verba tenere voluissem, haec, rusticano uso prolata, stilus scribentis non apte susciperet. Seniorum valde venerabilium didici relatione quod narro.

Això ha estat prou ben traduït en una versió catalana amb «tenc solament lo seny [...], car si de totes les persones volgués retenir en especial les paraules, lo dictat de la escriptura no les resabera [‘rebría’] covinentment, com fossen dites grosserament i pagesívol». No es tracta, doncs, d'una traducció intralingual sinó d'una adaptació estilística, on Gregori substitueix els mots vulgars usats pels ancians que havia interrogat amb sinònims més literaris.

És en l'extens comentari sobre *Ezechiel* que Gregori recomana la metodologia que Eiximenis vol fer seva? Usa l'*Ezechiel* de Gregori al cap. 150 del *Primer*. Després de recordar que ja n'havia parlat al *Pròleg*, cita l'opinió del sant que «folla cosa» és preferir cercar veritat en les paraules [...] que en la intenció d'aquell qui parla. Fer això és tenir manera «judaica».

Observem la influència de Gregori sobre el nostre frare en tres passatges:

1. A la fi del primer sermó, Gregori diu (citant a la fi *Saviesa* 10.21): «Non in nostra virtute praesumimus, sed in Eo qui linguas infantium facit disertas». Això ha inspirat Eiximenis a dir en el seu *Preàmbul*: «Aquesta obra no haguera gosat començar, si no [...]

la gran confiança que hagué de l'ajuda [...] del magnífic Creador qui [...] les llengües dels infants fa disertes».

2. Crec que el nostre frare pensava en Gregori quan escrigué en el seu *Preàmbul*: «Los sants passats [...] no havien cura d'al·legacions ne de tocacions, ni anomenaven tostemps aquells qui al·legaven sinó en paraules comunes, dient “Així ho diu lo savi o lo profeta o l'Esriptura”». Ja en la primera homilia el sant introdueix una cinquantena de citacions bíbliques amb expressions com «dicitur», «Propheta dicit», «Psalmista ait», «scriptum est», etc.

3. En la introducció a *Ezechiel*, Gregori, parlant de com tractarà el seu tema, usa la següent metàfora: «Dum cibus *grossior* velut pro fastidio sumitur, ad *subtiliores* epulas *avidius* redeatur». Això recorda el passatge del *Preàmbul* on Eiximenis diu «Jatsia que en aquest llibre [...] vulla parlar [...] *grosserament*, a vegades, emperò, vull tocar alguns punts aguts, per exercici d'alguns jóvens. I per tal que *pus volenters* llisquen les coses *grosseres* que són ací posades [...] posar-los-hi-hem algunes poquetes *subtilitats*».

Doncs, és tan sols la carta numerada 28 en el *Registrum* de Gregori que pot ajudar a justificar el mètode seguit per Eiximenis. Ara, crec que hauria estat «pus profitós als lligents» si el frare hagués explicat en el seu *Preàmbul* la frase «Dum proprietas verborum tenetur, sensuum virtus amittitur» no tan sols citar-la i traduir-la (amb «Quan l'hom vol tenir i servar les paraules segons llur propietat, llavors hom perd tot lo seny i l'enteniment i la virtut que hom entenia en aquella aital paraula»). D'altra banda, ajuda el lector evitant les dues formes passives de l'original —un simple canvi gramatical, permès segons declara en el *Preàmbul*— i afegint glosses. Però dificulta la comprensió repetint el mateix pronom *hom* per referir-se a dos subjectes. Que hi ha ací un canvi de subjecte ho comencen a revelar algunes frases més endavant quan el frare es posa a parlar d'«al·legacions» i «tocacions» i ens informa que, per imitar els sants passats, no vol els dits dels filòsofs «al·legar de paraula a paraula així com són en l'original, mas sumàriament i segons l'enteniment que ells hi hagueren». Ell, doncs, no traduirà el que han dit aquells filòsofs, però resumirà el que volien dir, el que era la seva «intenció» de dir. Ara veiem que, en la citació amb els tres usos de *hom*, el subjecte del sintagma «lo seny i l'enteniment i la virtut que hom entenia en aquella aital paraula» no és la persona que llegeix, sinó la persona que l'escrigué. Aquesta, per divulgar el seu missatge, havia buscat mots en els quals el lector podrà entendre darrere el sentit literal el sentit místic, la «virtut de la paraula», la «veritat». Però molts lectors no saben fer això; necessiten l'ajuda d'intermediaris, de traductors i de comentadors. Han de fer confiança en aquests i creure que aquells han entès bé el missatge de l'original. Se sentiran traïts si descobreixen que han substituït l'autor i han retocat o adaptat l'original per retre'l més «profitós» als lectors, ensenyant a aquests el que ells pensen que l'autor volia dir o deuria haver dit.

4. INTERPOLACIONS MISÒGINES EN CITACIONS D'EIXIMENIS?

El cap. 17 del *Regiment de la cosa pública* ens fa venir dubtes sobre si podem tenir plena confiança en Eiximenis. Hi posa «alguns 'notables' pertanyents als consellers de la cosa pública». El tercer «notable» diu:

«Comunament, los consellers deuen ésser antics i no jóvens [...], car havem *Job* XII: «In antiquis est sapientia», i vol dir que ‘en los antics és la saviesa’. Experiència ho ensenya que los jóvens no saben tant de bé com los antics. I per tal dix Aristòtil en la sua *Topica* (III.2) «Nec iuvenes nec mulieres eligimus in duces, quia non constat esse prudentes», i vol dir que ‘Per tal, comunament, no fem les jóvens ni les fembres prínceps, ni ducs ni jutges, car sabem que, comunament, no han negun regiment que sien prudentes ni amb neguna saviesa’, ans, com diu Aristòtil en la sua *Ètica*: ‘Los jóvens, tot quant fan, fan amb ardor i amb fervor’, i aiximateix les fembres, tot quan fan, fan apassionades, i no amb raó ni amb seny’ [...] [saltem set línies]. Com, doncs, los jóvens i les fembres sien fort apassionats, així com nos ensenya experiència [...], apar [...] que los consellers deuen ésser antics’.

Observeu com Eiximenis tradueix el mot *antiqui* en *Job* 12.12 ja en la introducció a la citació: «antics i no jóvens», binomi format d’un calc del mot llatí i d’un sinònim *a contrario*. Havent introduït així els “jóvens”, pot enganxar fàcilment la citació d’Aristòtil. Però tradueix *dux*, ‘qui condueix o guia’ (per ex. un cec) amb «prínceps, ducs i jutges», ‘gent que mana’. El públic masculí del frare haurà estat d’acord que “fembris” no es deuen posar en posicions de poder; i haurà callat el rar «científic i lletrat» en l’audiència que sabia que Aristòtil parlava tan sols de joves (contrari de «antics», doncs masculí) i no també de dones, ja que havia escrit només que «Nemo enim eligit iuvenes duces». Per quina raó joves i dones «no són aptes a consell ni a regiment» ho podem llegir, segons Eiximenis, en la frase suara citada de l’*Ètica* d’Aristòtil. Però jo no l’hi he sabut trobar, i crec que té raó el pare Daniel (ed. *Regiment*, p. 104), qui pensa que la font és la *Retòrica* II.12: «Iuvenes ergo huiusmodi moribus sunt ut [...] nimis agunt in omnibus, nimis amant, nimis oderunt», i res més! «i aiximateix les fembres» serà un altre afegitó del nostre frare.

O és que Eiximenis no ha fet sinó seguir un manuscrit llatí interpolat? La pregunta és vàlida, i veig dos camins per arribar a una resposta. O buscar citacions medievals dels passatges aristotèlics en qüestió per veure si en trobem de deturpats, o comparar tots els llocs on el frare parla de dones com a conselleres.

Gràcies a *Google* vaig aprendre que «Nemo enim eligit iuvenes duces» se cita en el *Cessulis*, en un sermó fet a Perugia l’any 1304 (també amb un afegitó, però en aquest cas és un sinònim: «iuvenes seu tirones»), i en un text de Pere d’Abano.

No he buscat més exemples. És que ni que trobéssim dotzenes de citacions de la frase d’Aristòtil que continguessin afegitons «nec mulieres», o «et similiter mulieres», podríem estar segurs que Eiximenis havia traduït, mot a mot, un text interpolat. Busquem, doncs, en els seus propis escrits indicacions sobre el que el nostre frare pensava de les dones en posició de «duces», i com a conselleres. Servint-me de Viera i Piqué (1987) i dels índexs temàtics de les edicions del *Llibre de les dones* i de la segona meitat del *Dotzè*, vaig trobar els passatges següents:

—*Dotzè* 737: «En ton consell no sia hom orat, ni fembra, ni minyó, car negun d’aquests no són bastants a consell», diu Sèneca (no he trobat on).

—*Dotzè* 844: Un dels solaços matrimonials és «donar bons consells», com en va rebre el rei “Doroteus del Garb” de la seva dona que li va aconsellar: «No ojats tantes misses! Més plau a Déu que [...] espatxats la gent qui us espera [...] I vedats que ningú no gos guerrear sinó amb vostra licència [...]! I estudiats [...] de haver bons consellers»! [...]

Llavors lo rei dix... «Muller [...], vostre bon consell mereix que jo us haja tostemps en gran honor».¹

—*Dotzè* 583: «Les fembres sobtosament donen bon consell, a vegades».

—*Dotzè* 780: «Fembra no és bona per a dar consell [...] A vegades lo darà bo, a tard, i no s'hi ferma».

—*Llibre de les Dones* 83: «Sobtós consell te plàcia oir de ta muller, car sobtós consell de dona sovint és profitós, mas consell deliberat seu no-t plàcia!».

—*Dotzè* 893: «Interrogat a Juli Cèsar com se podien haver agudes traversures [‘astúcies enginyoses’] sobtosament i aptament, respós que d’aquells a qui-n cal i qui u han per natural [...]: Sovint hi és apte enteniment de fembra que parla sens deliberació».

Tenim, doncs, un cas de desqualificació categòrica de dones com a conselleres; un cas que demostra el contrari; i quatre afirmacions que el consell d’una dona pot ser aprofitable si és «sobtós», ‘espontani, instintiu’, però no el resultat de reflexions. Per ajudar a decidir si fou Eiximenis qui havia fet interpolacions masculistes en les citacions d’Aristòtil haurem encara d’emprar un tercer mètode: buscar en general passatges on és evident que manipulava els autors que citava o traduïa, fent-los dir el que ell volia que haguessin dit.

5. EIXIMENIS, TRADUEIX «FEELMENT» LES SEVES FONTS?

Tornem al *Preàmbul*. En el “notable” III.1 el frare anuncia: «No entenc [...] al·legar res en llatí sinó fort poc, per tal que no empatxe lo seny de les paraules ací posades» “empatxar” s’usa també (*Primer* 42) en un context —el citarem més endavant— que ens ajuda a entendre la frase del *Preàmbul*. Eiximenis ens hi diu que quan, gràcies a ell, haurem entès el que intentava dir l’autor que tradueix, ja no deuríem «star en paraules» i perdre temps amb dificultats verbals. En un mot, vol que li fem plena confiança.

Ara, tot i havent anunciat que no ho farà sinó «fort poc», Eiximenis cita i tradueix en les seves obres centenars de frases llatines; centenars més tan sols les tradueix o les resumeix en català, amb o sense indicació de la font. Són d’interès sobretot els llocs on combina citació i traducció, i els passatges bíblics que tan sols tradueix o resumeix, però això més d’una vegada. Mirem alguns exemples: el primer mostra l’estructura típica pretraducció / citació / traducció.

1. Estem molt temptats de veure ací una crítica del rei Martí, l’eclesiàstic. Però, per què anomenar-lo ‘Doroteus del Garb’? En la *Scala Dei*, Eiximenis conta una anècdota força semblant a la muller de Martí, Maria, per a qui havia compilat aquest devocionari (ed. p. 18). La reina diu al rei Robert de Nàpols: «Sigueu rei i féu obres de rei! Estigueu amb els vostres consellers i cavallers tractant el bé del regne, i jo estaré amb les meves donzelles a la cambra, un cop hauré foragitat tots els homes». El rei li va dir: «Sóc digne de gran honor ja que vós em dieu gran veritat i em doneu gran consell, molt profitós». I el frare acaba demanant a la reina [Maria en els dos casos]: «Veus què fa el consell d’una dona santa i bona?»

Dotzè 503: «Déus avorreix i persegueix, i destruu finalment, tots aquells qui van ab falsia / i açò posa lo rei David en lo salm quan dix: «Perdes omnes qui locuntur mendacium», / i vol dir així: ‘Tu, Senyor, perts i destruu tots aquells qui parlen, i fan i van, ab monçonegues i falsies» (Compareu *Dones* 267: «Diu lo salmista: “Tu, Senyor, damnaràs aquells qui dien mençonega”»).

Observeu, de pas, que al llatí *perdes* corresponen en català formes dels verbs *avorrir*, *perseguir*, *destruir*, *perdre* i *damnar*. Són més o menys sinònims, però *avorrir* és usat pel frare sobretot per traduir el verb llatí *odi*. Així, al cap. 351 del *Terç* llegim: «Havem *Proverbiorum* VI que [embriaguesa en los vells] és una de les tres coses que nostre senyor Déu ha en oi». Buscant en concordances de la *Vulgata* sota *odit* trobem una referència a *Proverbis* 6.16: «Sex sunt quae odit Dominus». Sis i no tres! I ni entre «les nou coses odiades per Déu» no hi trobem l’embriaguesa. Un oblit de Salomó, haurà pensat el nostre frare qui havia fusionat en la seva memòria «els sis vicis odiats per Déu» segons *Proverbis* amb els tres vicis que allista l’*Eclesiàstic* 25. 3-4. D’aquest darrer verset he trobat les següents traduccions, parcials o completes, res més que en el *Llibre de les Dones*:

— 230: «Tres pecats son a Déu insuportables, ço és, pobre ergullós, vell luxuriós i ric mençoneguer».

— 256: «Los vells pecants per luxúria són a Déu pus pudents i pus abominables que altres, segons diu la santa Scriptura».

— 322: «Diu la santa Scriptura que nostre Senyor avorreix molt pobre ergullós, vell luxuriós i ric monsoneguer».

El nostre frare, per què no havia afegit a aquestes traduccions el text llatí? Pensava que no seria «profitós» al públic per al qual escrigué *Dones*? Citaria l’original en un llibre per a lectors que saben llatí? Començo a dubtar-ne. És que l’*Eclesiàstic* havia escrit «Anima mea [...] odivit pauperem superbum, divitem mendacem, senem fatuum et insensatum». El canvi del subjecte d’*anima* a *Déu* és menys criticable que la traducció de «*fatuum et insensatus*» per «luxuriós».

La traducció correcta surt en la introducció a la frase del *Terç* 351, suara citada: «Si en els vells regna embriaguesa qui-ls tolga lo seny, llavors cascun aital pot haver nom *vell orat*». *Fatuum* s’usa una trentena de vegades en la *Vulgata*, sempre com a sinònim de *stultus* o *insipiens*, mai amb el sentit de luxuriós. Per això em va sorprendre descobrir que la Bíblia de Montserrat tradueix ací amb «el vell adúlter mancat de seny». I la sorpresa va augmentar quan vaig llegir en la vella versió anglesa del Rei James «an old adulterer lacking in understanding» (font, sembla, de la versió de Montserrat). Veiem que la interpretació «luxuriós-adúlter» ja ve de lluny, de comentaris medievals basats en la *Septuaginta*. Eiximenis la va fer seva perquè la considerava més «profitosa»; però havia de desatendre el que havia après estudiant lògica, ço és, que les premisses “tot adúlter és desassenyat” i “aquest vell és desassenyat” no proven que “aquest vell és adúlter”.

Crec que ja tenim prou exemples per concloure que el nostre frare, algunes vegades, va massa lluny quan tradueix «segons lo ver seny» i prefereix a la traducció literal una versió interpretativa o expansiva, o fins i tot creativa, si no tendenciosa.

6. INFLUÈNCIES DE GLOSSES I COMENTARIS

Hem d'anar amb molt de compte de no criticar, o lloar, Eiximenis per haver traduït o exposat de certa manera una frase llatina si no fa més que repetir el que havia llegit en algun comentari. En general no anomena l'autor de la glossa. Potser no se'n recorda, o no hi dóna gran importància. Així, *Primer* 9, cita *Job* 38.7: «Ubi eras tu cum me laudarent astra matutina?»; i ho tradueix amb «on eres tu com tots los sants àngels —comparats a steles— me lloaven? », sense més.

Ara, si a continuació d'una cita llatina trobem l'expressió «ço és», sovint hi segueix una glossa interpretativa, potser treta d'un comentari llatí on les gloses s'introdueixen amb les fórmules *scilicet* o *id est*. Un exemple *Primer* 260, sobre *Osees* 3.3-5:

«Parlant lo dit profeta en persona de Déu al poble de Israel [...] diu així: “Dies multos spectabitis me; non fornicaberis, et non eris cum viro”. I vol aïtant dir nostre senyor Déu, parlant a la Sinagoga dels jueus: «Tu speraràs a mi encara per molts dies, ço és, ans que yo-t do coneixença del meu Fill encarnat». Se segueix, a propòsit: «no fornicaràs», ço és, «no adoraràs déus stranys dins lo temps d'aquesta espectació» [omitem 15 línies]. Se segueix en la dita profecia “et non eris cum viro”, ço és que... «no seria la dita Sinagoga ajustada amb lo seu marit i spos».

Eiximenis presenta en aquest exemple (repetint-lo als cap. 260 i 270) tant el sentit literal com el «ver seny». Limitar-se al primer és el que ell anomena «traduir judaïcament», vol dir tancant-se cegament i obstinada als sentits bíblics no literals, els qual provarien que Jesús era el Messies i que la Sinagoga devia cessar. Iestic d'acord amb el frare que és poc «profitosa» per als lectors una versió literal d'*Osees* 3.3-5, com la següent: «Jahvè digué a Osees: “Ves, pren una dona que fornica”! [...] Jahvè em digué: “Torna-hi, estima una dona adúltera”! [...] La vaig comprar per un modi d'ordi i un bot de vi, i li vaig dir: “te m'has d'estar aquí quieta, sense fornicar ni donar-te a cap home!”». Cito la Bíblia de Montserrat, que poc ens ajuda dient que es tracta de matrimonis simbòlics.

7. COM EIXIMENIS ENSENYA EXÈGESI A PREDICADORS PROSELITISTES

El cap. 261 del *Primer* Eiximenis passa a tractar de «La novena dignitat que la Llei de Gràcia ha sobre la Llei de Scriptura». Aquesta dignitat és la «duració, car aquella ha haüda fi, mas la Llei de Gràcia durarà fins a la fi del món». Acabant el capítol, el frare fa una d'aquelles importants referències internes entre llibres seus, de les quals n'he aplegat més de tres-centes (Wittlin, 2009). Diu: «Com la Sinagoga devia cessar aprarrà longament en *lo novèn llibre* quan parlarem del començament del cristianisme [...] i com estigué dat libell de rebuig a la Sinagoga».

Havent dit això, el nostre frare polígraf continua amb «de la qual cosa aiximateix di-rem un poc en lo capítol següent», i afegeix nou capítols més! Crec que Eiximenis havia

redactat aquests capítols ja alguns anys abans de començar el *Primer*, amb la intenció, o l'encàrrec, de preparar teòlegs a disputar amb jueus. Es dirigeix a un d'aquells clergues proselitistes dient-li que havia escrit aquests capítols «per a tal que aquesta cosa pus clar aparega a tu si aquesta veritat vols pus clarament veure i mostrar-la als jueus». A aquests predicadors explica alguns rudiments de traductologia i d'exegesi. Al cap. 263, sense adduir el text llatí, tradueix *Joel* 51.27 i, com a mostres d'exegesi, afegeix detalls sobre cada terme: «[La destrucció dels jueus] deu venir per quatre imperis, significats per quatre coses corrosives —així com orugues, llagostes, i petits llagostins qui són appellats *brucus* en gramàtica, i rubigen o rovell—, que significaven los pus famosos quatre imperis que sien estats [...]: dels caldeus [...], de Síria [...], dels grecs [...], i dels romans [...]». Al cap. 266 fa «Grans reptiris contra la malícia de la Sinagoga», una impressionant arenga contra aquell «pou de pecat, fons de crims, taverna del diable, escola i maestra de tota pravitat» etc. Els cap. 267 a 269 parlen de «Com proven los jueus que llur Sinagoga i Llei deu tostemps durar», i de com hom pot respondre als seus arguments. Es tracta sobretot de passatges bíblics on Déu promet als jueus que tal cosa o tal altra es farà «tostemps». Eiximenis explica als futurs disputadors la «figura gramatical que s'apella *iperboles*, que és 'parlar excessiu'», com quan diem que «“Nostre pare tostemps posseí aital possessió”, emperò no u posseí sinó después que és nat», i continua dient que moltes coses en la Bíblia «se deuen entendre espiritualment —perquè tot era figura i umbra de les coses sdevenidores— [...] segons lo seny espiritual i allegòric». Doncs sí que es pot dir que «aquelles coses promeses als jueus encara duren, però no en si, mas en ço que significaven; de la qual significança parlarem llargament en lo *llibre huitèn*». Si un jueu fa observar que també la *Vulgata* diu que certes coses d'ells duraran *in aeternum*, el cristià pot fer el que el frare recomana al cap. 268, ço és, citar «Nicolau de Lira, gran mestre en ebraic, o frare Ramon Martí en lo seu *Pugio*; els quals han mostrat que havia estat un greu error traduir hebreu *beollam* amb llatí *aeternum*, en lloc d'amb “tempus magnum”».

Així que hi ha «greus errors» en les traduccions bíbliques? Sí, i per això Eiximenis, *Primer* 43, ensenya «per quina manera hom deu promptament expondre llur autoritat [...] si t'és al·legat en contrari de ton propòsit». Si un sant doctor «ha en alguna cosa defallit [...] deus-lo reverentment expondre, dient que aquest doctor al·legat deu ésser entés així o així, segons que pus honorablement poràs i el poràs mills aportar a ton propòsit». Si l'oponent vol mostrar un error en l'autoritat al·legada «no deus afirmar que l'oponent s'equivoca perquè “aital fou la intenció de l'autoritat o aital” si per altres dits seus no u podies ensenyar que aquella intenció sua fos aquella que tu li vols dar per ta exposició [...] En exponent deus dir que “aquesta pogués ésser la sua intenció”».

Eiximenis acaba el capítol amb el consell: «Tostemps deus atendre que la autoritat que has a expondre que la sàpies ben tirar al teu propòsit, amb veritat i amb qualque color, en guisa que aparega que entens en la matèria; car altrament no satisfaràs a la part contrària i t'hi faries tenir per un gran badoc».

Per ajudar els disputadors a evitar això, el nostre frare els ofereix al cap. 44 «Regles directives a expondre los dits dels sants doctors jatsia que sien contra veritat». Els ensenya com, «si la autoritat al·legada contra tu és, de fet, repugnant (és un contraargument admissible en la disputació), poden desarmar el contrincant mostrant-li que la frase que havia al·legada conté alguna de les suara mencionades «colors» de les «figures retori-

cals»; com la *ironia* —«així com si d'un pagès dic que “és fort gran clergue”»—, l'*enigma* —«així com si deiem que “Déu és foc”»—, l'*antithesis*, sense exemple, però amb una explicació insatisfactòria: «quan algú posa una cosa per altra, així com cas per cas, o nombre plural per singular, o temps present per passat, o per lo contrari». De nou, canvis permissibles segons el *Preàmbul*, l'*emphasis*, explicada ja al cap. 42, com ens recorda ací l'autor, qui, nogensmenys, repeteix ara la definició parcial «quan se posa adjectiu per substantiu, o per lo contrari, —així com diem tot dia que «aital hom és tot pura bonea» [...], ço és que ‘és fort bo’»—, o l'*amphibologia*, «fal·làcia logical que tractà fort altament un famós frare menor que s'apella Guillem Ocham. Qui sap bé aquella fal·làcia és apte de conèixer —quan una paraula és dubtosa o ha diverses senys—, com se deu entendre i com expondre [...], i quina figura o color retòrica ha en si, i qual seny és fals i qual és ver».

8. LA «DENOVENA DIGNITAT DEL CRISTIANISME»: LA BÍBLIA

Hi ha en el *Primer* un segon grup de capítols que parlen d'exegesi bíblica. Es troben dintre de la «denovena dignitat del cristianisme», ço és la santa Escriptura, a la qual Eiximenis dedica els cap. 303 a 350. Parla primer dels noms que té, dels llibres que la componen, dels seus autors i ordenadors, dels seus traductors, i de la jerarquia dels seus intèrprets. Al cap. 312 parla de diferències d'opinió entre exegetes, i conclou que, «quan lo seny contradiu a la raó, tostemps la raó deu ésser creguda». Estem d'acord, però ens deixa perplexos l'exemple adduït: «Quan trona, abans veiem lo llamp que hojam lo tro; emperò abans és lo tro que'l llamp, així com los filòsofs proven clarament».² Al cap. 322 explica com la Escriptura té quatre «senys», un de literal, i tres de «místics, ço és espirituals». Els anomena i hi afegeix el famós vers que ajuda a recordar-los: «Littera gesta docet, quid credas allegoria, moralis quid agas, quo tendas anagogia». Al cap. 324 pren com a exemple el nom *Jerusalem*, indicant passatges bíblics on podem observar cada «seny»: «Hierusalem, segons lo seny literal significa 'aquella ciutat de Judea' [...]; segons lo seny al·legòric significa 'la Sgleia i religió cristiana militant i viandant' (veg. Apocalipsi XX); segons lo seny moral i tropològic significa 'ànima santa' (veg. Isaies 52); segons lo seny alt anagògic i celestial significa 'paradís' (veg. Pau, *Ad Galatas* 4)».

2. Filòsofs com Isidor, Beda, Rabanus Maurus, etc., expliquen que «cum tonitruo simul et fulgur exprimitur», però la llum és percebuda per l'ull més ràpidament que el so per l'orella. Eiximenis repeteix el seu error al *Llibre dels àngels*, cap. 29: «[Un cop] tots los dits raptors i flagelladors [d'aquell poble] ajustats en la dita plaça, soptosament disparà gran tro, i après lo tro venc llamp del cel qui tots aquells aucis». Dos versets bíblics podrien haver causat aquest error: *Exode* 19.16: “coeperunt audiri tonitrua ac micare fulgura”, i *Apoc.* 10.3: “facta sunt tonitrua... voces et fulgura”.

9. UNA DIATRIBA CONTRA «VANS TEÒLEGS POMPÀTICS»

Al capítol següent, *Primer* 326, Eiximenis es queixa que «ara en nostre temps [...] les dites regles, i altres dits teològics, profiten poc a vans teòlegs i pompàtics; —els quals, per pujar en honor i en estament [...], se donen a tot treball perquè puxen aprendre sciència aparent, vana i curiosa [...] per tal que hom diga que són grans i subtils teòlegs». Ens demanem si el nostre frare visa ací certs contemporanis seus concrets. Això ens semblarà probable quan al cap. 331 llegirem: «Nos veiem tot dia que lo papa serà hom sens grans lletres, emperò presumirà de definir grans dificultats teològiques, amb consell de cardenals qui saben aitanpoc de teologia com ell mateix». Al cap. 332 Eiximenis constata que «los principals regents hui la Sglèia són canonistes o juristes; per tal no hi volen sinó canonistes o juristes, i dels teòlegs com menys poden». També el cap. 334 és antològic: explica «perquè los pus lletrats són pus dolents». I ho és també el cap. 31, on el frare exclama:

Hui folhia regna fort en lo món [...]! Ara així oradura abunda en lo cap d'alguns presumptuosos hòmens qui entenen en lletres que negun, per bestial que sia, no-s té per ignorant, ans, de present com són un poc dessús untats de la Art que comencen a aprendre [...] ja tantost presumeixen i pensen com porran ésser doctors i mestres [...] E puix que los uns veuen que los dolents puguen, així aitantost prenen l'èer i presumeixen de fer semblant. I així multipliquen los mals ['dolents', 'ignorants', 'badocs'] amb doctoratge i amb magisteris en l'estament eclesiàstic.

La diatriba continua per alguns capítols més, censurant en el 346 els canonistes que «no saben lògica ni filosofia natural, ni metafísica, ni cap de les arts particulars necessàries a saber les profunditats especulatives teològiques».

Però jo, ara, he de fer el que el nostre mestre recomana sovint, tot i que ell mateix ho fa rarament, ço és, evitar la prolixitat i acabar el meu sermó.

10. COM, SEGONS EIXIMENIS, ORÍGENES CORREGÍ LA SEPTUAGINTA

Ho faré seguint el consell que el frare ofereix en la seva *Ars praedicatorum*: «Pro finem sermonis meliora preserva». Aplicant el mètode del frare interpretaré el mot *meliora* segons el que és més «profitós» per al meu propòsit, el qual és convèncer-vos que Eiximenis és entre els nostres grans autors medievals el que més materials ofereix per a estudis originals, plens de sorpreses.

Del *Primer* llibre del cristià es conserven en les nostres biblioteques quatre manuscrits i una desena d'exemplars del magnífic incunable valencià del 1483, però em fa l'efecte que mai ningú no els ha llegit prou atentament per descobrir el gran error que hi surt al cap. 314.

Jo estic segur que Eiximenis, no podent criticar els poderosos del seu temps oberta-

ment, ho va fer en codi. Per atreure l'atenció que en un capítol hi ha un missatge secret hi col·loca, a propòsit, algun error (potser un nom de persona inventat i estranyant, l'anagrama d'un nom, potser un anacronisme cridaner).³ Però l'error en el cap. 314 del *Primer* no sé gens com explicar-lo. No veig allà cap secret. Potser és una d'aquelles «subtilitats» que el frare, segons anuncia en el *Preàmbul*, introdueix en els seus llibres com a exercici per als seus lectors joves (els seus estudiants?). Per evitar a Eiximenis l'acusació de ser, almenys en aquest punt, igual d'ignorant com els teòlegs contemporanis seus que tan durament castiga, demano a tots ajuda en explicar com el nostre frare ha pogut escriure un error tan greu.

Així, doncs, resumint al cap. 314 «Com i per qui la Bíblia és estada transladada de l'ebraic», el frare conta el miracle de la primera traducció al grec, la dels setanta jueus miraculosament unànimes. Indicant que es basa en les *Històries scolàstiques* d'Eusebi (veg. VII.23.2), les *Etimologies* d'Isidor (veg. VI.4), i l'entrada *interpretes* del *Catholicon* de Joan Balbus, ens ensenya que «la segona versió grega de la Bíblia hebrea fou feta per Aquila, la tercera per Theodocion, la quarta per Simacus». I continua: «La quinta s'apella 'vulgar', car hom no sap qui la féu, La sisena i la setena, dien que trobà ja fetes Orígenes i les aprovà (*comparavit*, 'collacionà') amb les precedents». Repeteix aquesta informació basant-se ara en l'entrada *interpretes* en les *Expositiones vocabularum Biblicae* de Guillem Brito. Què hi correspon a la frase «La sisena i la setena dien que trobà ja fetes Orígenes»? Això: «Orígenes corregí la translació dels setanta-dos amb l'ajuda de dos notables hòmens; la un s'apellava Astericus, i l'altre Obelus. I après Orígenes mateix féu translació altra sens ells».

Així, doncs, Astérix i Obélix, els independentistes gals glorificats per René Goscinny, havien estat, també biblistes, col·laboradors d'Orígenes!⁴

Volent saber per què l'humorista belga havia inventat precisament aquests dos noms vaig trobar, gràcies a *Google*, que hi ha qui creu que es tracta d'allusions als mots francesos *astre* i *obèse*. Que d'altres també facin errors no disculpa el nostre frare, qui hauria hagut de llegir amb més atenció els pròlegs bíblics de sant Jeroni, qui glossa i explica aquests termes tècnics ja en el pròleg al *Pentateuch*, usant formes de l'ablatiu: «asterisco et obelo (id est 'stella et veru') distinguens quae minus ante fuerant aut superflua». En el prefaci a *Josué* llegim: «quae sub asteriscis et obelis vel addita sunt vel amputata». En el prefaci al *Paralipomenon*, el sant diu que «Origenes in editione *Septuaginta* Theodocionis editionem miscuit, asteriscis designans quae minus fuerint, et virgulis quae ex superfluo videantur adposita». En el prefaci als *Salms* fins i tot descriu els dos signes: «Notet sibi unusquisque vel iacentem lineam vel signa radiantia, idest vel obelos vel asteriscos». Aquests signes s'usen encara avui en algunes edicions de la *Vulgata*: * vol dir que el text entre aquest signe i el signe : (el *metobolos*) es troba en hebreu però no en grec; ÷, que es troba en grec però no en hebreu.

3. Vegeu Wittlin (2001), on cito la frase on el frare ens ensenya que Licurg recordà a l'emperador Neró que a França havien destituït el rei Lodegar.

4. En el seu *Hexapla*. Orígenes d'Alexandria publica en sinopsi sis versions de l'Antic Testament. Segons Eusebius (llegit per Eiximenis), sant Ambrós de Milà li havia facilitat una dotzena d'assistents estenògrafs i copistes. Potser el nostre frare vol posar noms a almenys dos d'aquests.

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- EIXIMENIS: Llibre dels *Àngels*, encara inèdit. El cinquè tractat, «De sant Miquel arcàngel», ha estat editat per Wittlin (1983). Barcelona: Curial.
- Llibre *Dotzè* del cristià, primera meitat, ed. Xavier Renedo *et alii*. Girona: Universitat de Girona, 2005-2010: “O.F.E”. vol. 1-2.
- *Dotzè* segona meitat, ed. Wittlin *et alii*. Girona: Universitat de Girona, 1986-1987, O.F.E. vol. 3-4.
- Llibre *Primer*, Incunable de València 1483.
- *Llibre de les Dones*, transcripció de F. Naccarato, revisada i editada per C. Wittlin i A. Comas, (1981). Barcelona: Curial.
- *Psalterium*, ed. C. Wittlin (1988). Toronto: Pontifical Institute.
- *Regiment de la cosa pública*, edició del pare Daniel (1927). Barcelona: Barcino, ENC vol.13. Nova edició a cura de J. Palomero i A. Hauf (2009). València: AVL.
- *Scala Dei* (devocionari compilat per a la reina Maria a base d’extrets del llibre de les *Dones* i afegits de material nou). ed. Wittlin (1985). Barcelona: PAM. (“El gra del blat” vol. 55).
- GREGORI, sant, *Dialogi*: ed. i trad. del 1989 dins la “Collecció Bernat Metge” vol. 260, Barcelona.
- *Diàlegs*, versió catalana del 1340, ed. Montserrat Alegre, 2006, Barcelona: PAM. (Les *Homelies* i el *Registrum* es troben a la xarxa “Documenta catholicaomnia.eu”).
- GUIXERAS, David (2007): «El pròleg general als llibres del cristià de F. Eiximenis, models i objectius». *Actes del tretzè Col·loqui internacional de l’AILLC*. Barcelona: PAM, vol. 3, p. 263-275.
- HAUF, Albert (1983): *F. Eiximenis, Lo cristià, selecció antològica*. Barcelona: Ed. 62 i la Caixa. Collecció MOLC vol. 98.
- VIERA, David / PIQUÉ, Jordi (1987): *La dona en F. Eiximenis*. Barcelona: Curial.
- WITTLIN, Curt (2001): «Eiximenis i la destitució dels reis Pirro, Trocus de Pèrsia, Torpeius, Salopi i Lleó». *Actes del novè Col·loqui de la North-American Catalan Society*. Barcelona: PAM, p. 509-515.
- (2007): «És veritat que Francesc Eiximenis inventava autors, títols de llibres, i noms de reis i d’altres persones, i que patia d’una ingenuïtat i credulitat sense límits?». *Actes del tretzè Col·loqui internacional de l’AILLC*. vol. 3, Barcelona: PAM, p. 35-55.
- (2009): «Referències internes en les obres de F. Eiximenis». Repertori electrònic consultable (amb molts altres eiximeniana), a la xarxa “Narpan” de la U. de Girona.
- (2010): «Era cristià lo crestià de Francesc Eiximenis? Història d’un error de paleografia». *Caplletra*, vol. 48, p. 163-173.